

Aurelius Augustinus

Als een wachtwoord

Vier preken over christelijke geloofsbelijdenissen

[*Sermones* 212-215]

Ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien
door Joke Gehlen-Springorum, Vincent Hunink,
Hans van Reisen en Annemarie Six-Wienen

DAMON

Inhoud

Inleiding	7
Tijden vol verandering	8
Augustijnse teksten over christelijke geloofsbelijdenissen	11
Liturgische context: <i>traditio</i> en <i>reditio</i>	13
Verschillende versies	15
Geloofsbelijdenis als symbool	20
Dankwoord	22
Literatuur	23

Als een wachtwoord

<i>Sermo</i> 212	Niet opschrijven maar uit het hoofd leren	29
<i>Sermo</i> 213	Om elkaar te herkennen	35
<i>Sermo</i> 214	Een voorbeeldpreek	50
<i>Sermo</i> 215	Geloof van het verleden: waarborg voor de toekomst	66
Over de vertalers		77
Gepubliceerde vertalingen van het Augustijns Instituut		79

Inleiding

“Eigenlijk hebben we helemaal geen zin om al te stoppen met dit vertaalwerk. Kunnen we niet een klein project bedenken om nog een tijdje contact te houden met elkaar?” De verzuchting en de vraag kenmerkten de sfeer waarin ruim vijftientig jaar werd samengewerkt: men wilde van geen ophouden weten! Met de realisatie van deze kleine extra uitgave wordt de samenwerking van vier vertalers dan toch voltooid.

In 1995-1996 formeerde het Augustijns Instituut een nieuw vertaalteam. De classica Joke Gehlen-Springorum was toe aan een keerpunt in haar maatschappelijke loopbaan en besloot haar oude liefde voor Augustinus' preken nieuw leven in te blazen. Classicus Vincent Hunink had en hield ruimte voor freelance werk naast een aanstelling als docent van de Radboud Universiteit te Nijmegen. Voor neerlandica Annemarie Six-Wienen gold toen hetzelfde als docente van het christelijk lyceum De Waarden in Gouda. De toen nog jonge classicus en neerlandica hadden enige affiniteit met Augustinus: de een vooral vanuit zijn vakgebied, de ander meer vanuit haar opvoeding en persoonlijk geloofsleven. Hans van Reisen ten slotte werd bij het Augustijns Instituut gedeeltelijk vrijgesteld om zich als theoloog bij dit team aan te sluiten. Bij het begin van de samenwerking bestond geen enkel vermoeden dat die zo lang zou mogen worden voortgezet.

De jaren door werden - bijna vanzelfsprekend - lief en leed met elkaar gedeeld. De onderlinge betrokkenheid vormde geen beletsel voor vruchtbaar teamwork: jaren-

lang kwamen de leden vrijwel maandelijks een dag bij elkaar om goed voorbereide vertalingen aan elkaar voor te lezen, te bespreken en tot in detail af te werken. Uit handen van dit kwartet verschenen in de loop der jaren acht boeken.¹ De uitgaven bevatten bij elkaar vertalingen van 183 preken. Van twee uitgaven verscheen een tweede druk en van de eerste uitgave werd zelfs een vertaling in het Indonesisch gerealiseerd.² Aan een tweede wordt gewerkt.

Ter afronding van de samenwerking werd in goed overleg uit verschillende voorstellen besloten om van Augustinus (354-430) het viertal preken over christelijke geloofsbelijdenissen te vertalen, de *sermones* 212-215. Anders dan zijn preken over het onzevader (*sermones* 56-59) hadden deze toespraken over een kerntekst van christelijk geloven nooit een plaats gekregen in moderne uitgaven.

Tijden vol verandering

De vier preken over christelijke geloofsbelijdenissen zijn in de zeventiende eeuw ingedeeld bij de groep *sermones de tempore*, preken voor de belangrijke feesten van het liturgisch jaar. Al vrij snel na de oprichting van het Augustijns

- 1 Aurelius Augustinus - *Als korrels tussen kaf: preken over teksten uit het Marcus- en het Lucasevangelie* [*sermones* 94A-116 + 367], [Ambo] Amsterdam 2002; [Damon] Budel 2007; *De weg komt naar u toe: preken over teksten uit het Johannesevangelie* [*sermones* 117-147A], Budel 2007 en 2011; *Wijsheid van leerlingen: preken over teksten uit Handelingen van de apostelen* [*sermones* 148-150], Budel 2007; *Gods zorg voor de mensen* [*Sermo de providentia*], Budel 2011; *Leven in hoop: preken over teksten uit de brieven aan de christenen in Rome en Korinte* [*sermones* 151-162B], Budel 2011; *Geloof is het begin: preken over teksten uit brieven van het Nieuwe Testament* [*sermones* 162C-183], Budel 2014; *Huis van barmhartigheid: preken over verschillende thema's* [*sermones* 336-358], [Damon] Eindhoven 2018 en *Bidden met je handen: preken over verschillende thema's 2* [*sermones* 358A-396], Eindhoven 2020.
- 2 Aurelius Augustinus - *Bagaikan butir di antara sekam: khotbah mengenai pelbagai teks dari Injil Markus dan Lukas*, [Kanisius] Yogyakarta 2021.

Instituut werd om verschillende redenen besloten om het vertaalwerk te beginnen met een beargumenteerde keuze uit deze groep, die bestaat uit de *sermones* 184-272A.³ Preken die al ooit in het Nederlands waren gepubliceerd kwamen toen uit kostenbesparing niet voor (her-)vertaling in aanmerking. Het viertal preken over het zogeheten *symbolum* was ooit vertaald en uitgegeven na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.⁴ Sindsdien zijn er meer dan tachtig jaar verstreken en is er veel veranderd.

Allereerst is de Nederlandse taal veranderd.⁵ Daardoor zijn Nederlandse teksten die vóór de Tweede Wereldoorlog zijn ontstaan minder toegankelijk geworden voor mensen die na die tijd geboren zijn; voor hedendaagse jongeren zijn zulke teksten soms zelfs bijna onbegrijpelijk geworden. Veranderingen in het Nederlands maken nieuwe vertalingen noodzakelijk.

Vreemd genoeg zijn ook de eeuwenoude Latijnse teksten van Augustinus' preken aan verandering onderhevig. Nog steeds worden in eeuwenoude handschriften geregeld teksten van hem teruggevonden. In voorbije decennia zijn de mogelijkheden gegroeid om dezelfde teksten uit verschillende handschriften met elkaar te vergelijken. Moest men voorheen voor zulk onderzoek op bezoek langs bibliotheken en abdijen, tegenwoordig kan men oude manuscripten dikwijls digitaal raadplegen achter een computerscherm in de eigen studeerkamer. De resultaten van zulk tekstkritisch onderzoek leiden bijna altijd tot vernieuwde Latijnse tekstuitgaven. Dat geldt ook

3 Voor uitgebreide selecties in Nederlandse vertaling van deze preken zie Van Neer e.a. 1996 en Van Zaalen e.a. 2001. In de tweede vindt men op p. 295-300 van deze preken een volledig vertaaloverzicht. Zie voor volledige bibliografische gegevens de literatuurlijsten achter deze inleiding.

4 Berkouwer e.a. 1941.

5 Voor een overzicht zie Van der Sijs 2019, 180-221.

voor drie van de vier vertaalde preken in deze uitgave.⁶ Verbeterde Latijnse grondteksten versterken dan ook het verlangen naar vernieuwde vertalingen.

Ten slotte verandert ook de manier waarop preekteksten worden geïnterpreteerd. Die wijzigingen zijn weer een gevolg van vernieuwde visies op de historische contexten van de preken, maatschappelijk en kerkelijk. Dat geldt zowel voor de Latijnse tekst van Augustinus als voor de Nederlandse vertalingen. Van beide zijden beschrijven we één aspect.

Wetenschappelijk onderzoek heeft uitgewezen dat teksten van de christelijke geloofsbelijdenissen minder vaststonden dan vroeger werd aangenomen: van meet af aan bestonden er verschillende formuleringen. Die hebben te maken met de verspreiding van het christendom naar plaats en tijd. De variëteit heeft ook duidelijk gemaakt dat de plaats en functie van de geloofsbelijdenissen in de vroege kerk vooral lag ingebed in de christelijke eredienst: er is dan ook eerder sprake van liturgische dan van dogmatische teksten.⁷

Voor de hedendaagse betekenis van de geloofsbelijdenissen heeft het dan ook gevolgen dat de deelname aan liturgie nog steeds verder afneemt in de Lage Landen. In 2017 rekende zich in Nederland voor het eerst een minderheid van de bevolking van 15 jaar en ouder tot een kerkelijke gezindte of andere levensbeschouwing: 49,3%. Dat percentage is sindsdien verder gedaald tot 45,9 in 2019, het jaar vóór de covid-19 pandemie. Van de totale bevolking ouder dan 14 jaar beschouwde zich in de jaren 2012-2015 nog ongeveer 25% rooms-katholiek; in 2019 is dat aantal gedaald tot net aan 20%; bij reformatorische

6 *Sermo* 212 verscheen in vernieuwde vorm in Poque 1966; *sermo* 214 in Verbraken 1962 en *sermo* 215 in Verbraken 1958.

7 Westra 2002.

christenen verloopt die daling iets minder sterk, van ruim 17% in 2012 tot nog geen 15% in 2019. Van dezelfde Nederlandse bevolking ouder dan 14 jaar neemt nog 14% regelmatig deel aan eredienst of liturgie (minstens 12 keer per jaar). De deelname onder rooms-katholieken is de laagste (3%), hoewel zij de grootste groep vormen van mensen die zich tot een levensbeschouwing rekenen. Het aantal protestanten dat geregeld aan de eredienst deelneemt ligt met 7,6% ruim 2,5 keer zo hoog.⁸ Het moge dan ook duidelijk zijn: de betekenis van een christelijke geloofsbelijdenis is allerm minst vanzelfsprekend. Dat was in Augustinus' tijd overigens nauwelijks anders.

Augustijnse teksten over christelijke geloofsbelijdenissen

Naast de vier *sermones de tempore* in dit boekje zijn er nog vier andere teksten van Augustinus bewaard waarin hij een toelichting geeft op een christelijke geloofsbelijdenis. De eerste van die vier bevat eveneens een preek maar is in de loop der eeuwen steeds als een zelfstandig werkje overgeleverd met de titel *Sermo de symbolo ad catechumenos*. Reden daarvoor is dat die preek van Augustinus deel uitmaakte van een verzameling met vier toespraken, waarvan de andere drie aan de bisschop van Hippo Regius werden *toegeschreven*. In de zeventiende eeuw werd al vermoed dat het drietal niet van Augustinus afkomstig kon zijn.⁹ Over de authenticiteit van de eerste preek werd in

8 Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), *Religie in Nederland*, 's-Gravenhage 2020 (zie <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/statistische-trends/2020/religie-in-nederland?onpage=true>, geraadpleegd op 10-08-2021).

9 Voor de Latijnse tekst zie *M* 1685, vol 6, k. 547-582; *PL* 40, 627-668; *CSEL* 46, 185-200. Voor een Nederlandse vertaling zie Berkouwer e.a. 1941, 174-189.

Aurelius Augustinus

Als een wachtwoord

Sermo 212¹

Niet opschrijven maar uit het hoofd leren

Geloof en hoop

[1] Het is tijd dat jullie het contract krijgen waarin alles wat wij geloven kort wordt samengevat, met het oog op het eeuwig heil. Het woord *contract* is een soort beeld: we gebruiken het in overdrachtelijke zin. Want een *contract* is wat handelaren met elkaar sluiten om hun samenwerking en onderling vertrouwen vast te leggen. Jullie samenwerking gaat over geestelijke goederen. Jullie zijn dus een soort kooplui, op zoek naar een mooie parel.² En die parel is de liefde die in jullie hart wordt uitgegoten door de Heilige Geest, die jullie gegeven wordt.³

Die liefde kunnen we bereiken door het geloof dat in dat contract wordt samengevat. Dan geloven jullie in *God de almachtige Vader, onzichtbaar, onsterfelijk, koning der eeuwen, schepper* van al wat zichtbaar en onzichtbaar is,⁴ en alles wat de zuivere rede of het gezag van de Heilige Schrift aan waardige dingen over Hem zegt.

Van al die voortreffelijke eigenschappen mogen jullie de Zoon van God niet uitsluiten. Want alles wat over de Vader gezegd wordt is niet vreemd aan Hem die heeft gezegd: “De Vader en Ik zijn één.”⁵ En de apos-

1 Onderwerp: de overhandiging van de geloofsbelijdenis als contract; plaats: Hippo Regius; datum: waarschijnlijk drie weken vóór Pasen 410-415; tekst: Poque 1966, 174-185 (= SC 116). Vgl. Verbraken 1976, 164 en Verbraken 1991, 486. Vgl. Vromen 1985, 49-56. Vgl. Kinzig 2021, 624.

2 Vgl. Mt 13,44-46.

3 Vgl. Rom 5,5.

4 Vgl. Kol 1,15-16, 1 Tim 1,17 en 6,15-16.

5 Joh 10,30.

tel Paulus zegt over Hem: “Hij die de gestalte van God had beschouwde zijn gelijkheid aan God niet als roof.”⁶ Roof betekent namelijk afpakken wat van een ander is, terwijl die gelijkheid juist zijn natuur is. Hoe zou daarom de Zoon niet almachtig zijn, door wie alles is gemaakt,⁷ terwijl Hij ook Gods kracht en wijsheid is?⁸ En over die wijsheid staat geschreven: “Zij is één maar kan alles.”⁹

Maar ook die natuur is onzichtbaar, juist in de gestalte waarin Hij de gelijke was aan de Vader. Van nature is namelijk het Woord van God onzichtbaar, het Woord dat in het begin bij God was - en het Woord was God.¹⁰ In die natuur is Hij absoluut onsterfelijk, dat betekent dat Hij hoe dan ook onveranderlijk blijft. Ja, ook de menselijke ziel wordt in zekere zin onsterfelijk genoemd. Maar echte onsterfelijkheid bestaat niet waar zoveel veranderlijkheid is waardoor zij achteruit of vooruit kan gaan. Haar dood is dan vervreemd raken van het leven met God, uit pure onwetendheid.¹¹ Maar haar leven bestaat in het rennen naar de bron van het leven, om in Gods licht het licht te zien.¹² Volgens dat leven herleven ook jullie, door de genade van Christus, weg van een dood die door jullie wordt afgewezen.

Het Woord van God, de eniggeboren Zoon van God, leeft eeuwig en onveranderlijk met de Vader. Het gaat niet achteruit omdat permanentie niet minder kan worden, en niet vooruit omdat perfectie niet groter kan worden. Ook Hij is de *Koning der eeuwen*, *Schepper* van wat zichtbaar en onzichtbaar is. Want, zo zegt Paulus: “Alles in de he-

6 Fil 2,6.

7 Vgl. Joh 1,3.

8 Vgl. 1 Kor 1,24.

9 W 7,27.

10 Vgl. Joh 1,1

11 Vgl. Ef 4,18.

12 Vgl. Ps (35) 36,10.